

Népiség és a lélek válsága

Természetszemlélet és hitélmény Tamási Áron írói világában¹

1.

A válságirodalom bősége meggyőzően tanúskodik arról, hogy a 20. század – a megelőző évszázad viszonylagos optimizmusával szemben – már az egyre fokozódó és egyszersmind egyre mélyülő válságérzet időszaka volt. A krizeológia témájával elmélyülten foglalkozó Hamvas Béla szerint a válságirodalom klasszikus korszaka az első világháborút követő évektől a nagy gazdasági válság kirobbanásáig tartott, vagyis éppen azt az időszakot ölelte fel, amely az ifjú Tamási Áron eszmélkedését is meghatározta. Az 1920-as és 1930-as évek közérzetére nemcsak a pusztító tömegháború és a birodalmak összeomlásának élménye nyomta rá bélyegét, de az emberiség a városiasodás terjedésével az évszázadokig lényegileg változatlan hagyományos életformától is egyre jobban eltávolodott. A gyökérvesztés ezzel általános alapérzetté vált. Ráadásul a válsági világkép meggyőző erejének elvesztésével a szilárd tájékozódási pontok is eltűntek az emberi életből.

Tamási *Cselekvő ifjúság* című esszéjében így vallott a saját generációját is érintő lelki-szellemi válságról: a háború után „azt éreztük, hogy kivetettek vagyunk valami szigetre, ahol tart még az élelem, s azonkívül bőviben van a szabadság, mely azonban gyümölcstelen volt, és rosszindulatú. [...] Eszményeink, melyekkel az iskola és a nevelés kecsegtetett, csúfondárosan cserbenhagytak minket. Feloldva éreztük magunkat jó és rossz alól, s az olyan szavaknak, mint igazság, hazafiság és vallás, nem volt irányító erejük.”² Hogy életük mégsem feneklett meg a léleknek e sivár állapotában, az az ifjúság tudásszomjának volt köszönhető: „mi is kezdettünk megszomjazni és erre-arra vizsgáldtunk, hogy mit

HERNÁDY JUDIT (1989) irodalomtörténész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója.

1 A Magyar Művészeti Akadémia Tamási Áron esszépályázatára benyújtott, II. helyezést elért pályamunka.

2 Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943, Révai, 263.

tehetnénk a lelkünkbe, amely a gondosan elhelyezett eddigi táplálékot kidobta magából”.³

Tamási más esszéiben is érintette a lelki krízis témáját. Diagnózisa szerint „Válságban van a lélek, akár emberi tartalmát tekintem, akár egyéni színét, vagy magyar jellegét. [...] Beteg a lélek, mert az anyagelvűség olyan világnézetet kényszerített rá, amelyben meg kell nyomorodnia”⁴ (*Gond és reménység*). A benső válságot arra vezette vissza, hogy az ember „Isten és a természet fölött is uralkodóvá tette a társadalmat”, ennek következtében pedig „az együttélés marakodássá vagy hazugsággá lett, [...] az összhang megbomlott, az emberek milliószámra meghasonlottak, az élet számukra teherré változott és céltalanná”⁵ (*A tűz világossága*). Az anyagelvűség terjedése a társadalmi és egyéni életre egyaránt negatív hatást gyakorolt: „Az anyag, melyből a kapzsi vágy egyik felől vagyont gyűjteni óhajtott, míg másfelől a test kényelmére hódította őt: végül igája alá hajtotta az emberi életet és az ő bosszúálló jegyében fordította a világot.”⁶ De utalt a nagyvárosok uniformizált, lélektelen közegére is, ahol a világ „tömegben gyártott embert” és „olcsó mutatványokkal vakította a népet”,⁷ „a színes és erkölcsös egyéniség helyébe” pedig „a tömegember lépett, az értelmes és sokszor művelt szolgáló”.⁸ Az értékszerkezet 20. századi átalakulását pedig így összegezte: „az ember az anyagból »szellemet« teremtett, mely kultúra helyett társadalmi műveltséget adott nekünk, csillagok helyett géppel kápráztatott, nyugalom helyett rohanást ajándékozott, bölcsesség helyett tudományt, természet helyett parkot és állatkertet, Isten helyett aranyat” (*Gond és reménység*).⁹

Tamási fiatalkori vizsgálódásai során jutott arra a meggyőződésre, hogy a megújulás forrásai az egyszerű népi élet hagyományos kereteiben keresendők, s hogy „az új alapja csak a réginek a java lehet”. Mivel a falusi ember távol él a városok világától, „a maga életformája szerint, megőrizve szellemi egészségét” a modern civilizáció által elfelejtett „egyszerű, derűs és egészséges emberi élet” példái közösségeikben még megtalálhatóak voltak (*Érzelem a népiségről*).¹⁰ Tamási úgy látta, hogy a modern „embertördelő világ”-ban, a „lelki szétszakadás” idején a népi életforma értékeit követve lehet csak a lelki krízisen úrrá lenni. S mivel az „egészséges és termékeny világnézet” az Isten, a természet és a társadalom hármasságán nyugszik, „Az Istenhez, a természethez és a társadalomhoz való kapcsolatát mindenkinek rendeznie kell, ha azt akarja, hogy

3 Uo. 263–264.

4 Uo. 452–453

5 Uo. 407.

6 Uo. 450–451.

7 Uo. 451.

8 Uo. 453.

9 Uo. 451.

10 Uo. 447.

aránylagos nyugalom és összhang uralkodjék az életében” (*A tűz világossága*).¹¹ A társadalom szempontjából e célkitűzés a nemzet legértékesebb tulajdonságainak őrzését is magában foglalta: „az emberiség, mint gyakorlati közösség, csupán illúzió: egyedül a nemzeti közösség az, amelyből és amelyre építeni lehet” (*Gond és reménység*).¹²

Elég csak körbetekintenünk mai világunkban, hogy belássuk, a lélek válságával kapcsolatos problematika semmit sem veszített aktualitásából. Ráadásul úgy tűnik, hogy az emberiségnek a 21. század elején további, korábban ismeretlen válságokkal is szembe kell néznie. Ezek a gyakran immár globális hatókörű krízishelyzetek ugyanúgy az egzisztencia megroppantásával és a közösségi életerők felmorzsolásával fenyegetnek, mint ahogy tették azt 20. századi megfelelőik. Tamási számára fontos volt az egzisztenciális érdekelttség felkeltése, az olvasók szemléletmódjára és életére való hatásgyakorlás intenciója. De vajon megőrizték-e alkotásai időszerűségüket, bírnak-e még orientáló erővel a 21. század válságoktól sújtott embere számára? Avagy mit mondanak a Tamási-művek az ember és természet, illetve az ember és Isten helyes viszonyáról?

2.

A lélek válsága Tamási szerint szoros összefüggésben áll ember és természet megbomlott harmóniájú kapcsolatával. „Az emberek milliói ma nem ismerik a természetet, csak néha kirándulnak belé” – írja *A tűz világosságában*.¹³ *Bölcső és Bagoly* című regényes önéletrajzában az elbeszélő ezzel szemben gyermekkori énje első eszmélkedését is a teremtett valóság szépségére való rácsodálkozás mozzanatával kapcsolja össze. Miután a „gyermekrostáló betegség” néhány hétig ágyhoz köti, első útja a betegágyból a kerti körtefa alatt álló padhoz vezet: „valójában akkor vettem észre és láttam meg először az eget és a földet. Azon a napon, amikor gyenge és hervadt gyermeki testtel ott álltam a szabad ég alatt. Mint a mámor, úgy döbönt belém, hogy a néhány hetes lázban és a betegség kínzatásában egyszerre megérett a szemem, hogy láthassam is véle, ami vagyon a világban; s megnyílván állott már a lelkem is, hogy emberi örömmel ámulhassak a teremtett világon, amely tündökletes volt, és nagyságában határtalan.”¹⁴ A felidézett élethelyzetet olyan kifejezések írják körül, amelyek arra utalnak, hogy e mély természetélmény a keresztény világképpel is kapcsolatban áll. A gyermek látásmódját ugyanis a szenvedés érleli meg, miután „a halál lábszára mellől” visszatér és „feltámad” a sír képzetét felidéző ágyból. A látványelemek közül a fény kápráztató játéka emelkedik ki, ami a bibliai szimbolikában az

11 Uo. 406.

12 Uo. 443.

13 Uo. 406.

14 Tamási Áron: *Bölcső a hegyek között*. Budapest, 2014, Helikon Kiadó, 73–74.

isteni létszféra földi tükröződésének legalapvetőbb formája. A csodálat tehát a teremtés művére vonatkozik, melynek szépségében a lélek örömet talál, ez az egészséges élvezet pedig azután természetsszerűleg életkedvet önt a szemlélőbe. A természet paradicsomi szépsége ezért az isteni kegyelem megnyilatkozása-ként is értelmezhetővé válik, a tájleírás ilyen funkcióban jut szerephez a *Zöld ág* és a *Magyari rózsafa* mellett a *Szűzmáriás királyfiban* is, a templom szakrális terével azonosított havasi mező rajzában.

Tamási műveiben mind a gyermek, mind a felnőtt paradicsomi képzetkörhöz kötődő tájélménye szorosan összefonódik a szülőföld gondolatával. Az egyéni élet szemszögéből tekintve ugyanis a szülőföld az Édenkerttel analóg attribútumokat hordoz: mindkettő egyetlenként tételeződik, s a földi létezés térbeli kezdőpontján áll. A *Szülőföldem*ben szereplő bilincs-képzet azokra az elszakíthatatlan kötelékekre utal, amelyek az embert szülőföldjéhez kapcsolják, és egyfajta megtartó erőt képeznek, hasonlóan az égi hazához fűző szellemi szálakhoz. Másfelől a táj hatással is van lakóira, nem pusztán anyagi valóság. Az erdélyi táj ábrázolása ezért is történik gyakran antropomorf, megszemélyesítő módon: saját szelleme, géniusza van, a természet együtt él, lélegzik az emberrel.

A gyermek természetélményéből azonban még hiányzik a földműveléssel vagy állattartással együtt járó verejtékes munka tapasztalata. A bibliai mítosz szerint az Édenkertből való kiűzetés ítélte az embert a fáradságos munkára, de már az antikvitás Aranykor-leírásaiban is megtalálható a megélhetésért folytatott munka hiánya. A *Bölcső és Bagoly*ban is akkor ér véget a gyermekkori szabad „ténfergések” ideje, amikor az apa elkezd a fiát bevonni a földművelés nehéz munkafolyamataiba. A természet ekkor már nem a játék, hanem a mindennapi betevőért folytatott küzdelem színtere, ami folyvást feladatokkal és megoldandó nehézségekkel állítja szembe az embert. A *Bölcső és Bagoly* ezt a szemléletváltást is életképek formájában rögzíti. A gyermek szemlélőként még a cséplés munkafolyamatainak szépségében gyönyörködik, érzékeli az évek során ösztönössé váló mozdulatsorok feszes rendjét, a húzás, fölözés és szórás látszólag könnyed és felemelő játékszerűségét. A lankadatlanul dolgozó apa homlokán idővel megjelenő verejtékcseppek azonban már komoly figyelmeztető jelek: amikor a kicsi Áronnak kell a cséppel és a szóró lapáttal küszködnie, a cséplésből rögtön „szigorú munka” lesz. A *Föld embere* című novella azonban arra is rámutat, hogy a felnőtt számára is nyílik egy út, amely a mezei munkálkodást bizonyos mértékig képes visszavezetni az Édenkert élményéhez, mintegy kiigazítva az evilági élet mint „elvadult Paradicsom” létállapotát, hiszen „Szentmise a búzavetés is”.¹⁵

De az Édenből kiűzött ember élete más tekintetben is küzdelmes, s ez az aspektus a természeti világ jelenségeiben szintén felfedezhető. Ha ugyanis a természet szépsége a paradicsomi állapot visszfénye, akkor kegyetlensége Isten ítélő és büntető hatalmával állítható analógiába, amit egyes jelenségei

15 Tamási Áron: *Elvadult Paradicsom. Novellák*. Budapest, 1958, Szépirodalmi Könyvkiadó, 9.

közvetlenül a tapasztalati szinten is átélhetővé tesznek. Tamási regényeiben az ítéletidő több helyütt is megjelenik, de legrészletesebb és legérzékletesebb rajza a *Zöld ág* harmadik részében olvasható.

Ember és természet kapcsolata szempontjából mindazonáltal a *Bölcső és Bagoly* realitásközeli életképe érdemel nagyobb figyelmet, ahol a történet nyelvi megformálása ismét jelképes jelentőségűvé tágítja az eseménysor egyes mozzanatait. A mindössze nyolcesztendőös főhős egyedül vág neki a havasi útnak, hogy teljesítse az apa által kijelölt feladatot, s sőt vigyen a tinóknak. Érdemes felfigyelni a szöveget finoman át- meg átszövő bibliai, sőt dantei és homéroszi motívumokra. Meredek, köves emelkedőn vezet az út felfelé, a sűrű erdő mély csendjében, melyből bármelyik pillanatban vadállat bukkanhat elő. A havasi legelőre való sikeres eljutás után a második, nagyobb próbatételt már a hazafelé vezető út megtétele jelenti. Az elsötétülő ég és a vad zivatar miatt a gyermek úgy érzi, mintha nem is a földön, hanem a pokolban járna. Belényilall, hogy „no, most engem a hatalmas reccsenések megtörnek, mint a diót”, vagyis átéli az ember törékenységét az elementáris erejű természeti jelenségekkel szemben, félelme ellenére azonban továbbhalad előre, célja felé. A vihar végül elül, s újra világosság támad – jelezve, hogy a próbák kiállása után a gyermek személyiségének integritása megerősödött.

Azon túlmenően, hogy a szülőföldként megélt táj egy adott identitásképző közösség részesévé avatja az egyént, a természetközeli életforma azért is válik Tamásinál a személyiséget építő, erősítő, egészségessé formáló tényezővé, mert az átélő szubjektum transzcendens és szimbolikus vonatkozások tükréként tekint a környezeti világra. A gyermekkor élményei is – melyek az archaikus természet szemlélettel mutatnak rokonságot – a felnőtt utólagos felismerései nyomán nyerik el mélyebb jelentőségüket. A *Szülőföldemben* a természet – a paraszti életforma nyújtotta kereteken túlemelkedve – a szellemi ember elcsendesedésének, szemlélődésének színhelyévé válik; változatos és színes jelenségei alapvetően meghatározzák a világ rendjének és az emberi létezés területeinek értelmezési módját. A kognitív nyelvészet szerint a metafora a gondolkodás és megértés alapvető tényezője. Tamási egész életművét áthatja a természeti világból származó képzetkincs mint a tapasztalatok konceptualizálásában kiemelt szerepet játszó fogalmi metaforák forrástartománya. De a természet és az emberi világ organikusként megélt kapcsolata mögött az egymással analogikus viszonyban álló mikro- és makrokozmosz archaikus koncepciója is felfedezhető.

3.

A természeti és a metafizikai sík Tamási írói világában egymással elválaszthatatlanul összefonódik. A természeti világ a teremtés műve, ennél fogva létének forrásáról is tanúskodik: „a mi Istenben láthatatlan, tudniillik az ő örökké való

hatalma és istensége, a világ teremtésétől fogva az ő alkotásaiból megértetvén megláttatik” (Róm 1,20). Az ember fizikai valójával ugyan a természet része, ám magán hordozza Isten képét és hasonlatosságát is, karácsony ünnepekor ezért „meglobban benne a tisztaság fénye s annak világánál tisztán emlékszik az isteni eredetre”¹⁶ (*Gond és reménység*). Bár az égi eredet emléke a modern ember tudatában már elhomályosult, mégis „Forrón kavarog bennünk a hit egy olyan világ után, melyben ismét Isten arcához lehet hasonlatos az ember arca”¹⁷ (*A tűz világossága*). Az 1950-es évek előtt megjelent Tamási-szövegekben ezért tölt be olyan fontos szerepet a hit kérdésköre, ami a vallás közösségi és perszónális vetületét egyaránt érinti.

A *Szülőföldem* elsősorban a vallás közösségi, átöröklődő-átadott vonatkozásaira nyújt rálátást. A székelyek által követett vallási szokásrend a közösség tagjainak legfontosabb életeseményeit a születéstől kezdve egészen halálig rituális mozzanatokkal vette körül. Ezek a szokások azonban a falusi élet határai közül a városok közegébe lépve gyakran mind jelentőségüket, mind eredeti jelentésüket elvesztik. A *Szűzmáriás királyfi*ban kirajzolódó konfliktus a városi egyházi iskola és a székely főhős között arra mutat rá, hogy a modern urbánus civilizáció könnyen megfoszthatja a vallást élő tartalmától, olyan pusztá formálitássá fokozva le azt, amely nemcsak bizonyos jellemhibák számára nyújt kitűnő táptalajt, hanem a hiteles vallási attitűdöt képviselő személyek megőrzését, tetteik rosszhiszemű értelmezését is könnyen maga után vonhatja. Csorja Bódi nem a vallási hierarchiával mint olyannal kerül konfliktusba, hanem a vallás társadalmiasított, illetve racionalizált és így mélyebb, igazi jelentését elvesztő, kiüresedett formájával. Vagyis az ember Istennel való viszonyát a városi életforma a szemléletmód átalakításából eredően veszélyezteti, ezt a folyamatot pedig azoktól az élő hagyományelemektől való elszakadás alapozza meg, melyek falusi közegükben a természeti világgal való organikus együttlétezés jegyeit is még magukon hordozzák.

A *Szűzmáriás királyfi*ban a székely vallásosság és hiedelemvilág keresztény és kereszténység előtti elemeket egybeforrasztó jellege összeütközik a „szabványos” vallási hitrendszerrel, amely pusztán lenyesendő vadhajtásokat, babonás szokásokat lát az ősi székely hitelemekben. Ilyen Csorja Bódi kultikus lótsztelete, amely ismét utal a székely falusi életforma bensőséges kapcsolatára az élő természettel. A *Szülőföldem* életképe az ördöglötte fűről ezzel ellentétben jól érzékelteti a civilizált ember modern előítéleteinek felületességét az archaikus szemlélettel szemben. Az elbeszélő egy mélyebb, ősi látásmód nyomát fedezi fel a saját emlékezetéből már kikopott elnevezésben s a hozzá kötődő falusi cselekvésmódban. A szülőföldjét és annak életformáját a városias életmóddal felváltó író felügyel arra a saját tudatában is észrevétlen végbemenő folyamatra, amely a népi örökség részét képező szavakat és a mögöttük meghúzódó képzeteket

16 Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943, Révai, 449.

17 Uo. 403.

„limlom”-nak, felesleges kacatnak véli s öntudatlanul is elhagyja, hogy új, divatos fogalmaknak adjon helyet. Rádöbben, hogy „Micsoda pajkos képzelet van ebben a névben, s mint a csillagocska az éjt, úgy jelez egy világot, melyben látható és láthatatlan lények egyaránt élnek. S én nem vigyáztam arra, hogy megtartsam magamnak, hanem kidobtam lelkem vázájából, s helyébe új szót ültettem.”¹⁸ Ezt igazolja, hogy a népi elnevezés és a virág sajátos természete az elbeszélőt egy jelképes erejű történet kigondolására ösztönzi. Jóllehet az édesanya cselekedete – az ördöglötte fű kitűzése a pajtára, hogy távol tartsa a boszorkányokat – kívülről, a felvilágosult racionalitás nézőpontjából babonáságnak tűnik, a mese vagy mítosz magasabb rendű, szimbolikus vonatkozású igazságát teszi kézzelfoghatóvá, mely a ténylegesen ártó babonásággal szemben nem rombolóan, hanem építően hat az emberi identitásra, mivel benne annak idealizmusa nyer empirikus formát.

Tamási írói valóságértelmezésében a létezés tehát nem korlátozódik a testi-anyagi síkra, karakterei között ezért rendre fel-feltűnnek a máshogyan látók, azok, akik számára „nem ott van a határ, ahol más embernek”.¹⁹ A *Szűzmáriás királyfi*, a *Jégtörő Mátyás* vagy a *Zöld ág* történetében az idealizmus áll szemben a mítosztalanító racionalitással, az eszmények a valóság száraz tényeivel és köznapi élet gyakorlatias, ám pusztán e világi igényeivel, vagyis a művek világában a székegy népi vallásosság a szűk látókörű, eltársadalmiasított konvencionális vallásossággal és a földhözragadt, anyagelvű racionalizmussal egyaránt összeütközésbe kerül.

4.

A vallás társadalmi megtartó ereje azonban igazán csak akkor képes érvényesülni, ha a hagyomány elemei a hívők életében élővé válnak. Tamási *Ragyog egy csillag* és *Zöld ág* című regényeiben ezért a szellemi útkeresésnek és a hit megérésének egy-egy példáját mutatja be. A *Ragyog egy csillag* Jégtörő Mátyás gyermekkorának eseményeit kíséri végig. A gyermek egyik korai emléke rituális gesztust idéz: „Nagyapám felemelt karokkal állott mellettem: s úgy emlékszem, hogy áhítatosan megfogta a holdat, és a fejemre tette, mint egy koronát.”²⁰ A hold „a tanítója az égi seregnek, amely ott világít az ég boltozatján” (Sir 43, 6–8). Ez a sejtelmes jel utal a gyermekben levő szellem égi eredetére. A hit mint benső készítés azonban csak eszmélkedése hajnalán ébred fel benne, a nazarénus felesége által felmutatott külső példa hatására. Ez a „csodálatos erő” arra sarkallja, hogy a kereszthez másszon, majd bekapaszkodva felálljon, s így learassa első nagy győzelmét a világ felett. A felállás mozdulatába sűrűsödik itt bele

18 Tamási Áron: *Szülőföldem*. Budapest, 1990, Szépirodalmi Könyvkiadó, 156.

19 Tamási Áron: *Ragyog egy csillag*. Budapest, 2000, Osiris, 37.

20 Uo. 40.

szimbolikus formában a gyermek, majd a serdülő Mátyás későbbi életfeladata: a felülkerekedés a lefelé húzó fizikai-földies erőkön a hit segítségével. Valóban első győzelem ez, melyet számos más kell, hogy még kövessen: a kicsi Mátyásban is hamar tudatosul, hogy az emberi test vezetése jóval nehezebb, mint az állatoké. Az állatszellemmel szemben ugyanis az emberi szellemnek „nagy és Istenhez repítő szándékai vannak”,²¹ testének azonban jóval több gyarlósága. Igen magasra tud tehát emelkedni, de igen mélyre is bukhat, ha a testi késztetésekkel vívott küzdelemben alul marad.

Ahogy azt Mátyás is megtapasztalja, az indulatok az emberi lélek tárnáinak mélyéből többnyire váratlanul, ám annál nagyobb kényszerítő erővel törnek elő. Ez az ismeretlen forrású „sűrű gőz”, ami olyan, mint „az ördögök lehelete” megszállja az átélő szubjektum bensejét, uralma alá hajtva egész lényét. Egy későbbi indulatkitörés a ráeszmélés mozzanatát követően azonban már az egészséges lélek ellenreakcióját, a megbánás érzését váltja ki. A nazarénus ekkor új feladatot jelöl ki a számára: „ahogy a természetben az erősebb elpusztítja a gyengébbet, úgy van az bennünk is: tenyésztetni kell hát és táplálni magunkban a jót, hogy az megerősödjék és a rosszat megeméssze”.²²

A gyermekkor harmonikus szemléletmódja azonban lassanként felemésződik az időben: „Ahogy nőttem, lassankint reám is egészen törvényt tett a testem, és úgy elfordított égi hazámtól, hogy csak az indulataim uralkodtak, s szelíd bölcsességemet gőz takarta el, mely a véremből párologott szüntelen”²³ – vallja meg a lelki szenvedéstől kínzott ifjú Mátyás. A lélek e válságát a nyomasztó, léleksorvasztó életkörülmények okozzák, s a test és a világ felől érkező hatások többsége is igyekszik rést ütni a szellem lélek és test feletti uralmán. Ez történik a nazarénussal is, amikor a szerelmi szenvedély magával ragadja. Ő nagy lelki kínok árán s a hit segítségével végül képes megtisztulni. Ám az ifjú Mátyás lelkét a saját sorsával való elégedetlenség emészti, s ezért a maga számára korábban felállított alapelvet („összeszorítottam a számat, és azt mondtam magamnak: ha szellem vagy, uralkodjál a testen, és minden erőddel törekedjél arra, hogy megismerjed az igazságot!”)²⁴ nem képes még átültetni a gyakorlatba. A háborús helyzettel járó nehézségek pedig csak tovább fokozzák keserűségét, a keresztény *desperatio* fenyegető közelébe sodorva: „S ahogy mentünk belé a második télbe, a világ tűzbe borulása után, az én hitem is úgy kezdett a világ ellen és az Isten ellen fordulni. Nagy repedések keletkeztek rajta, mint a sziklán; s esőben és szélben egyaránt mállott. Szenvedtem, mint Jób a cserepekkal a kezében, de nem olyan béketűrően, mint ő, hanem keserű méreggel és szitkozódó, emészto lázadással.”²⁵ A lelki pokolra szállás pozitív

21 Uo. 73.

22 Uo. 89.

23 Uo. 133.

24 Uo. 105.

25 Uo. 159.

kimenetelét mindazonáltal a nazarénus mondása („szenvedésben épül az igazságosak útja”) már előrevetíti.

A gyermek Mátyás előtt két jelképes szerepű alak áll fő példaként: a nagyapa és a nazarénus. Előbbi az Ószövetség, utóbbi az Újszövetség tanításának képviselője. Mátyás a kettejük között hajladozó „oltvány”: gyermeki nyitottsága mindkét oldal igazát meglátja, de éppígy érzékeli egyoldalúságaikat is. A nazarénus „magába roskadva élt, s úgy nézte a világot, mintha vak lett volna, és süket”,²⁶ míg a nagyapa nyugtalan útkeresése során éppen a cselekvés mezején esik túlzásokba. Haláluk körülményei azonban azt igazolják, hogy egyazon Úr szolgálói voltak: a nazarénus a mennyei országért hal meg, a nagyapa pedig Isten földi templomának védelme közben. Miután Mátyás sokáig imádkozik a templomukban, helyreáll lelkében a rend, s ráébred, hogy a két mintát saját magában kell ötvöznie, „hogya ne éljen többé külön a test és külön a szellem”. A *Jégtörő Mátyás* tehát test, lélek és szellem harmóniájának megvalósítását mutatja fel elérendő célul.

5.

Tamási *Zöld ág* című meseregénye szintén a hit kérdését tematizálja, a második világháborút követő években született szöveg hangvétele azonban komolyabb, a nyelvi játék csupán igen csekély szerephez jut benne. A derűnek mindazonáltal a *Zöld ág* sincs híján, ám ez inkább a mű világlátásában és nyelvezetében szépségében tükröződik. A regény a bibliai bűnbeesés mítoszának motívumaira építkezik, s bár megőrzi annak archetipikus tartalmakat hordozó, egyetemes érvényét, mégis a mindenkori ember konkrét helyzetéhez közelebb hozva írja újra az Édenkertből való kiűzetés történetét.

A mű központi motívuma a valóság és igazság közötti különbségtétel. Az igazság a köznapi, szűk határok között mozgó valóság fölé emelkedő, eszményi tényező. Az eszményi igazság mint alakító erő azonban a valóság viszonyaiban csupán igen ritkán fedezhető fel, ezért az igazság és a valóság nem egymást fedő fogalmak: „Kevés ember tudja az igaz valót [...], mivel az igaz egy, s a való ismét más.”²⁷ Ebből következően a ráció emberének és a hívőnek a valóság-tapasztalata is eltérő, utóbbi egy bizonyos „kitágított valóság”-ban él, mely mindazonáltal nem feleltethető meg az irracionalitással, hanem inkább az emberi értelem, a lélek és a szellem harmonikus egyensúlyát jelenti. A köznapi valóság ugyan az ész fennhatósága alatt áll, ám „gyarlóság dolgában az emberi ész nem az utolsó, hanem vajmi gyakran a legelső. Mondják ugyan, hogy ésszel él az ember, de aki egyedül csak azzal él, könnyen lesz az ördög cimborája.”²⁸ De

26 Uo. 133.

27 Tamási Áron: *Szűzmáriás királyfi. Zöld ág*. Budapest, 1989, Szépirodalmi Kiadó, 333.

28 Uo. 312.

Lengődi szerint az értelem megismerésbeli szerepe azért sem tehető kizárólagossá, mert valójában egyáltalán nem mentes a lélek irracionális hatásaitól: „az ész a szándék szolgája, ki az »igen« és a »nem« udvarát egyformán kisöpri”.²⁹

A regényben a Paradicsom létének kérdése is ebben a keretben, metafizikai síkról tekintve értelmeződik. „Amióta csak van ember a világon, soha feledésbe nem ment a Paradicsom [...] Ma sincs másképpen” – mondja Lengődi Gergely,³⁰ akinek a tanúságtétele indítja el a fiatalokat a földi Paradicsom keresésének útján. Lengődi egyfajta ismeretelméleti alapvetést is megfogalmaz, amikor saját álláspontját elhatárolja a szokványos megközelítésmódoktól: „nem a számmal és ész nélkül beszélek a Paradicsomról, nem is hit nélkül csak az eszemmel, de nem is egyedül a vágyakozó szívemmel, se nem a hívő lelkeimmel, hanem az eleven és az igaz valóság tudásával”, vagyis saját megélt tapasztalataira és a belőlük fakadó felismeréseire támaszkodva szól az Édenkert valóságáról. A Tamási-féle történet főhőse azonban a fiú, Lengődi Jácint, aki úgy véli, hogy a bibliai Paradicsom volt, és most is van, de nem a külső valóságban, hanem az emberi szív mélyén. Az apa viszont azt állítja, hogy a Paradicsom valóságos, ráadásul az ő országukban található. A későbbiekből kiderül, hogy Lengődi saját múltjának emlékeit interpretálja a bibliai mítosz mintájára, vagyis valóságossága voltaképpen azt jelenti, hogy a mítosz örök érvényű igazságtartalma adott térbeli és időbeli koordinátáktól függetlenül mindig és mindenhol realizálható.

A mű koncepciójában az ember antropológiai felépítése alapvetően háromosztatú, „ahogy a virágot a földből, a levegőből és az égi napfényből hozza létre az élet”,³¹ úgy az ember is testből, lélekből és szellemből áll. Az előjárósági bizonyítványról Jácintnak az a véleménye, hogy az csak közönséges cél elérése esetében „illendő és hasznos”, különben nem okmányra, hanem szárnyakra van szüksége az embernek, miként az angyaloknak. Vagyis transzcendens irányultságú, a puszta anyagelvű praktícizmuson és racionalitáson túllépő szemléletmódra. Ez a lelki diszpozíció bár érzékeli a valóság és igazság „boldogtalan szerelmét”, nem az igazságot (ideált) akarja a valóság szűk keretei közé szorítva „halálra ítélni”, hanem arra törekszik, hogy az igazságnak megfelelően alakítsa a valóságot, a szellemi uralmát valósítva meg az anyagi-földi feltételek síkján. A történetbeli Ábra Gergely is olyan ember archetípusa, aki nem a „meztelen boldogság” és a „zsiros öröm” megszerzését tekinti életcéljának, de nem is a hideg haszonelvűség híve. A Benedek-féle közönséges álláspont szélsőséges képviselője Pokoli Kurta Károly, a bibliai kígyó alakmása. Amint a kígyó is a csupán a földön csúszva-mászva képes mozogni, úgy benne is az emberi élet magasabb lehetőségeinek tagadása manifesztálódik, amelynek végpontja az elállatiasodás.

29 Uo. 313.

30 Uo.

31 Uo. 372.

A meseregény szüzséje szerint a személyes életben az igazi paradicsomi boldogság csupán akkor élhető át, ha a kiűzetés kínjaival, vagyis az e világi étellel járó megpróbáltatásokkal és szenvedéssel szembenézve az embernek az igazság mellett állhatatosan kitartva sikerül szívében visszahódítania az elvesztett édenkerti állapotot. Jácint kezdeti vélekedése tehát részben igaz, a Paradicsom, illetve az általa szimbolizált valóság székhelye az emberi szívben van, hiszen Lengődi is oda rejti el csalódása után annak emlékét, hogy megőrizze a világ számára. A *Zöld ág* világképében azonban a belső és külső nem független egymástól, az emberi tudat rejtelmes kapcsolatban áll az őt körbeölelő teremtett világgal, mely egyébként is „valamennyire mindenütt Paradicsom”. Ez a részlegesség alakul át a teljesség élményévé, amikor az Ádám ideje óta az emberben meglevő vágyakozás a helyes utat követve eléri eszményi célját. Az emberi tudat ekkor belső állapotának megfelelően – a Jácint által használt képet idézve – a valóság tégláiból megépíti a templomot, azaz új tapasztalatai eredményeképpen látásmódja is átalakul, és így képessé válik arra, hogy a külvilágban is meglássa – avagy a maga számára megteremtse – a Paradicsomot.

Jóllehet Jácint alakja a népmesei hősök egyes attribútumait is magán hordozza, elsősorban mégsem materiális formában elé lépő ártó lényekkel kell megküzdenie, hanem önmagával. Ő még életútja elején kénytelen a dantei sötétlő erdővel, majd a földi pokollal szembesülni. Nemcsak arra kell ráébrednie, hogy a földi Paradicsom saját egzisztenciális állapotától függetlenül nem létezik mint hús-vér valóság, de útja során az emberek támasztotta akadályokat is le kell küzdenie. Meg kell tapasztalnia a valóság lelki sebző, nyomasztó voltát, az emberek földhözragadtságát és gyengeségeit. Amikor tudatosul benne, hogy a képzeletében élő földi Paradicsom nem létezik, a fájdalom, kiábrándító tapasztalatok árját jelképező Sírdogálás Patakánál időzik. Érettebb fejjel azonban már nem gyermeki sírás hangját hallja ki a patak zúgásából, hanem angyalok nevetését és ördögök egyre erősödő suttogását. Vagyis ő is közel kerül a *desperatio*, az üdv elérhetőségébe vetett hit elhagyásának állapotához, ami valóban a „pokol kapuja”. Jácint ugyanis már a 20. század embere, a Paradicsom létében való hit ezért számára nem evidenciaszerű igazság.

A főhős azonban eredendő idealizmusából fakadóan még csalódásai ellenére is képes továbbhaladni az igaznak érzett úton. Szemléletmódját a próbatételek kiállása, illetve a veszedelmek túlélése érleli meg, igazolva Lengődi szavait: „azok szenvednek [...], akikben az igazság meg akar őriztetni. Ha elég erősek ők, megőriztetik bennük az igazság, amely egyedül alkalmas arra, hogy a saját képére formálja a valót. Mindazok pedig, akikkel ez történik, megtalálják a Paradicsomot, és elnyerik azt.”³² Ez az út is meredek és szűk ösvényen vezet, s a köznapis és természetes látásmód átalakítását követeli meg, mivel „ami fáj, az gyakran az ember javát szolgálja, figyelmeztetvén őt valamire, ami szükséges. Ami ellenben jólesik, a veszedelem abban rejtőzik el a legkönnyebben, hízlegő

32 Uo. 333.

módon szegődven ellenségül.”³³ A Paradicsomra való rátalálás szorosan összefügg a fiatalok tiszta szerelmi érzésével. Az *Énekes madár* szerelmi történetéhez hasonlóan a természet és az ég itt is megsegíti a főhőst. Jácint az apa életében végbement bűnbeesést először a Pokoli Kurta Károly feletti ítélettel igazítja helyre, majd az árulásban bűnös Jozefát szabadítja meg szenvedésétől, végül pedig Ongotával valósítja meg férfi és nő ideális, archetipikus egységét.

A tisztán népmesei-szimbolikus megközelítésmód helyett tehát Tamási a *Zöld ágban* olyan irodalmi formát választott, amelynek jelentése viszonylag könnyen felfejthető, s a szükséges adaptációk után a jelenkori olvasók számára is képes a lélek válságával szemben követhető magatartásmintát nyújtani.

6.

A fentiekhez hozzátehető még, hogy az egzisztenciális példák mellett a szövegek derűje, illetve az általa megnyilatkozó harmonikus gondolkozásmód is hozzájárulhat a lélek dolgainak rendbetételéhez, hiszen azonfelül, hogy az elemes nyelvi fordulatok kimozdítják az olvasókat köznapi kognitív és nyelvi műveleteit szűk korlátai közül, gyakran olyan idealista értékszempellel is szembebesítik a „fölnötteket”, amely még elevenen őrzi a gyermeki attitűd frissességét. De a „madarasan gondolkozni” programja nemcsak a természeti és emberi világ szoros kapcsolatát jelzi, hanem a madárszimbolika transzcendens jelentéstartalma révén az ember természetfelettil való ősi viszonyára is utal, hiszen voltaképpen ez annak az égi derűnek a végső forrása, ami képessé teszi az embert arra, hogy az evilági zavarokon és fájdalmakon felülemelkedjen.

A Tamási által felvázolt orientáció főbb vonalai azért is időtállóak, mert írójuk tudatosan arra törekedett, hogy alkotásai „tartós mondanivaló”-t tartalmazzanak, vagyis bennük „valamiképpen egységbe foglalhassa az időszerű felismerést és az időtlen eszmét” (*Gondolatok hazatérés idején*).³⁴ Ezért azokat az egyetemes értékeket, amelyek a világtól viszonylagos elzártságban megmaradó falvak közegében őrződtek meg a legtovább, Tamási is – miként a *Zöld ág* Lengődi Gergelye – szavakba rejtve kísérelte meg átadni olvasóinak, bízva abban, hogy Jácinthoz hasonlóan bennük is megmozdul valami, ami az igazabb való felé vezetheti őket.

33 Uo. 335.

34 Tamási Áron: *Virrasztás*. Budapest, 1943, Révai, 396.